

המבנה המורפולוגי של המונחים הדתיים היהודיים

البناء الصرفي للمصطلحات الدينية اليهودية

The morphological construction of Jewish religious terms

الباحث: علي أحمد سعيد خميس(*)

researcher: Ali.Ahmed

Ali.Ahmed1210a@colang.uobaghdad.edu.iq

أ.م. د غزوان مجيد رشيد

Assistant Professor Dr. Ghazwan Majeed Rashid

g.majeed1978@colang.uobaghdad.edu.iq

ملخص البحث:

يتناول البحث تعريفات عامة للمصطلح و علم الصرف ويوضح العلاقة بينهما، من جانب آخر، يستعرض البحث طرق الاشتقاق الصرفي في اللغة العبرية بشكل عام مع ذكر بعض عمليات الاشتقاق الشاذة عن معايير علم الصرف في اللغة العبرية. يوضح البحث في احدى خطواته عملية تصنيف المصطلحات وفق جداول مع ذكر اوزان المصطلحات ومعانيها. المصطلحات التي استخدمت في هذا البحث اخذت من مصادر مختلفة وفترات عديدة مثال: فترة التناخ، التلمود والعصور الوسطى الخ... الكلمات المفتاحية: المصطلح الديني، علاقة علم الصرف بالمصطلح، طرق الاشتقاق الصرفي.

(*) جامعة بغداد- كلية اللغات- قسم اللغة العبرية

Abstract

The research deals with general definitions of the term and morphology and clarifies the relationship between them. On the other hand, the research reviews the methods of morphological derivation in the Hebrew language in general with mentioning some abnormal derivations about the morphological criteria in the Hebrew language.

In one of its steps, the research clarifies the process of classifying terms according to tables with the weights and meanings of the terms.

The terms used in this research were taken from different references and from many periods, for example: the Tank period, the Talmud, the Middle Ages, etc...

Keywords: Religious term, The relationship of the term to morphology, Morphological derivation methods.

סיכום המחקר:

המחקר עוסק בהגדרות כלליות של המונח והמורפולוגיה ומבהיר את הקשר ביניהם, מצד אחד, הוא מציג את דרכי הגזירה המורפולוגית בשפה העברית באופן כללי וכמה מתהליכי הגזירה החריגות לגבי הקריטריונים המורפולוגיים בשפה העברית. המחקר מבהיר באחד משלביו, תהליך סיווג המונחים לפי טבלאות עם משקלם ומשמעויות המונחים.

המונחים ששימשו במחקר זה נלקחו ממקורות שונים ומתקופות רבות, למשל: תקופת התנ"ך, התלמוד, ימי הביניים וכו'...

מילות מפתח: המונח הדתי, הקשר בין המורפולוגיה למונח, דרכי הגזירה של המורפולוגיה.

הקדמה:

המונח העברי הדתי מבחינת המורפולוגיה בנוי לפי הקריטריונים של השפה העברית, אבל מבחינת הטרמינולוגיה, הוא מתאפיין בכמה מאפיינים, חורגים מהעברית הסטנדרטית.

המבנה המורפולוגי של המונח הדתי הוא מבנה מיוחד על פי רוב. אף על פי, הוא בנוי אמצעות דרכי הגזירה של השפה העברית, כגון: הגזירה המסורגת (שורש + משקל או תבנית), הגזירה הקווית (בסיס + האפיקסאציה) ו(הרכבת בסיסים), במקרים אחדים יש חריגות

שיטת המחקר:

על מנת לנתח את המונחים הדתיים מבחינה מורפולוגית, נשענו על השיטה האנליטית הדסקריפטיבית כדי לעמוד על המאפיינים הבולטים של המבנה המורפולוגי של המונחים הדתיים.

1.1 מורפולוגיה morphology (הגדרות כלליות):

השם מורפולוגיה הוא שם כללי במדע הביולוגיה ובבלשנות, המונח «מורפולוגיה» נשאל מהביולוגיה שבה הוא נמצא בשימוש, כדי לציין את חקר הדפוסים של צמחים ובעלי חיים. השימוש שרושם לראשונה היה בחבורי המשורר והסופר הגרמני גתה בשנת 1796. שימשה לראשונה למטרות לשוניים בשנת 1809 על-ידי הבלשן הגרמני אוגוסט שליכר (Booij, 2007, p. 6). ובשניהם הוא מכוון אל חקר הצורה והמבנה, בין בתחום האורגניזם, בין בתחום הלשון. בעברית, המורפולוגיה ממלאת תפקיד נכבד מאוד הן ביצירת המילים הן בשינוייהן (שורצולד, 2002, עמ' 11-12).

המורפולוגיה מוגדרת בדרך כלל כמדע העוסק בהיחידות המורפולוגיות (מילה או חלק ממילה ואפילו חוץ גבולות מילה) וכל מה שקורה ליחידות האלה מתופעות מורפולוגיות כגון הקטנה או ריבוי ועוד. אחד המאפיינים הבולטים של השפות ששמיות הוא המורפולוגיה של השורש והתבנית שלהם. השורש הוא הפשטה סמנטית

בתהליך התצורה מבחינת התוכן(משקלים ומוספיות).

ממחקר זה נזכור את האלמנטים העקריים שמהווים את המורפולוגיה של הטרמינולוגיה הדתית על ידי נתוח קבוצה מהמונחים הדתיים הבולטים הלקוחים מהמקורות.

השערות המחקר:

מניחים ששיטת הגזירה של המונח הדתי היהודי שומרת על אופיה השמי הקדום, מצד אחר, מסתמינת בחריגות שונות כמעט, מבחינת המורפולוגיה ומבחינת המינוח של המונחים.

מטרת המחקר:

טרתה של המחקר היא לתאר את המנה המורפולוגי של המונחים הדתיים בתקופות שונות, ולשפוך אור על הקריטריונים של השפה העברית הדתית.

החשיבות היישומית של מחקר:

החשיבות היישומית מיוצגת על ידי אאפשרות של ייצור מונחון מיוחד של מונחים דתיים, כדי לעזור כל מי שעוסק בתחום זה.

קורפוס המחקר:

קורפוס של המחקר כולל את המונחים הדתיים שנמצאים ב(מילון אבן שושן), (האנציקלופדיה המקראית), לקסיקונים מיוחדים (מילון המונחים התלמודיים) מונחים דתיים באתרים אלקטרוניים ברשת האנטרנט.

١,٣ הקשר בין מורפולוגיה למונח

הקשר בין מורפולוגיה למונח הוא קשר הדוק שאי אפשר להתעלם ממנו, מכיוון שאחד מהם משלים את עבודתו של השני. הנורמה המציינת על מושג אינה נקראת מילה, אלא מונח. אנו יכולים להבחין בין מילה למונח בכמה דרכים: לומר שלמילה יש משמעות ואילו למונח יש מושג.

המילה שייכת לשפה כללית, והמונח שייך לשפה מיוחדת (القاسمي, ٢٠١٩, صفحة ٣٢٥).

אחד הצדדים שעוסק בהם מדע הטרמנולוגיה מתבטא בעבודת תיעוד המונחים ותיעוד מקורותיהם וכל האמפרמציות המתיחסות אליהם ופרסומם בצורת לקסיקונים מודפסים או אלקטרוניים. המילונאי וגם הטרמנולוגאי הצרפתי (אלן ראי) (Alain Ray) הבחין בין (הלקסיקולוגיה) (Lexicology), שהוא המדע העוסק בלקסמות מכל הצדדים הפונטיים, המורפולוגיים, הסימנטיים, וגם התחביריים. לבין (הלקסיקוגרפיה) (Lexicography), שהוא עוסק בתיעוד אוצר המילים והמשמעים, ואת מיונם ויציאת התוצאות בצורת (לקסיקון). בטרמנולוגיה בדרך כלל, הבחנה זו אינה נפוצה מבחינה שימושית בגלל שעל הטרמינולוגאי, שהוא עוסק ביצירת מונחים

המורכבת משניים, שלושה או (פחות נפוץ) רבעה עיצורים שמהם נגזרות מילים באמצעות הסירוג תוך תבניות (Watson, 2002, p.3).

١,٢ מה הוא המונח Term (ההגדרות)

ששנן הגדרות מודרניות למונח המקשרות את המושג למונח שמציין עליו, מן ההגדרות: «המונח הוא מילה או קבוצת מילים משפה מיוחדת (מדעית או טכנית... ככו) שעוברת בירושה או מושאלת ומשמרת לבטא במדויק על המושגים ולציין דברים מוחשיים ספציפיים (حجازي, 1993, صفحة 19).

עלי אל קאסימי הגדיר את המונח, הוא וומר: "המונח הוא כל יחידה (לשונית) מורכבת ממילה ויש לה משמעות (מונח פשוט), או יותר ממילה (מונח מורכב), ומציין על מושג מוגדר באופן חד צדדי, תוך תחום כל-שהו» (بوفاس, 2020, صفحة 222).

«אך אחמד מטלב, מזכ"ל האקדמיה המדעית העיראקית, מסכם את התנאים שיש לעמוד בהם במונח:

1. החוקרים חייבים להסכים עליו, לציון אחת המשמעויות המדעיים.

2. הקונוטציה החדשה שלו שונה מהקונוטציה הלשונית הישנה שלו.

3. קיום התאמה, השתתפות או דמיון בין המשמעות החדש שלו, לבין המשמעות הלשונית (הכללית) שלו (القاسمي, 2019,

מיוחדים ומוכנים לפרסום, להיות מסוגל ויודע בכל התיאוריות של הטרמנולוגיה, גם כן המילונאי, עליו להיות מסוגל לידיעת הלקסימות שמכיל אותן הלקסיקון שלו (אל-ורדי, 2015, עמ' 10-11).

4.1. המורפמה "הצורן" מה היא?

המושג המכוון במונח 'מורפמה' מתחלק לכמה מושגי משנה. נוח מאוד להבחין בסוג מיוחד של מורפמה, שהיא לעולם בלתי עצמאית ואין לה קיום בפני עצמה. למורפמה בלתי עצמאית זו, המעמידה צורה עצמאית, קראו בלשנים בשם מיוחד 'פורמטיב', לאמור 'יסוד הנותן צורה'. 'מורפמה' ו'צורן' משמשים עד היום זה בצד זה בבלשנות העברית (אורנן, 2003, עמ' 132).

הצורן הוא היחידה הדקדוקית המזערית הנושאת משמעות. בלשנים מבחינים בשני סוגים של צורנים: צורני הדקדוק וצורני הגזירה מתחלקים לצורנים פרודים ולצורנים חבורים (מוספיות). צורני הדקדוק מציינים יחסים דקדוקיים שונים; צורני הגזירה מצטרפים אל הצורן השורש או אל הבסיס כדי ליצור יחידות מילוניות חדשות. לפי חלוקה זו יש המבחינים בין מורפולוגיה דקדוקית (כלומר תורת הצורות העוסקת בחקר הצטרפותם של צורני נטייה לשורשים ולבסיסים) לבין מורפולוגיה גזרנית (העוסקת בחקר דרכי הגזירה של מלים בשפה (ניר, 1989, עמ' 30).

המורפולוגיה מנתחת את היחידות המרכיבות את המילים, את המורפמות, לא בהיבט הפונולוגי אלא בהיבט של אפשרות הפירוק שלהן. המילה עקדות מורכבת מו הפועל עבד ומן הצורן "ות" (שורצולד, 2002, עמ' 22).

1.4.1. סוגי המורפמות

הסוג הראשון הוא מורפמה המצטרפת למילת-ערך. למורפמה כזאת נקרא בשם 'צורן'. הסוג השני הוא מורפמה המצטרפת למורפמה בלתי עצמאית, שאיננה מילה, כאן אין אנו נזקקים לשם מיוחד. נכנה אותה פשוט בשם 'מורפמה' (אורנן, 2003, עמ' 132).

צורן גזירה – כל צורן המצטרף לשורש או לבסיס כדי ליצור לקסמה חדשה. למשל: צורני המשקל, שמהם נוצרו המלים השונות משורש. אפשר לראות את צורן השורש עצמו כצורן גזירה. מצד שני, צורן דקדוק – צורן המצטרף אל הבסיס לציון יחסים דקדוקיים, כגון: גוף, מספר, זמן, מושא, קניין, יידוע. לקבוצה זו שייכות גם מלות המבנה. צורן הדקדוק נוסף לבסיס לציון שינוי דקדוקי, אך אינו משנה את משמעותו הבסיסית (ניר, 1989, עמ' 37-38).

1.5. הגזירה המסורגת

תחילה נדון בגזירה המסורגת, הנחשבת ששיטה ה"קלאסית" להרחבת המילון העברי. יש המכנים אותה "דרך המלך" של התצורה העברית. גזירה זו מתבטאת במיזוג

של שורש עברי עם פורמטיב (שניהם צורנים מסורגים – discontinuous morphemes). על פי (רפאל ניר) נכללים בקבוצת הצורנים המסורגים כל הצורנים שהגאיהם (תנועות ועיצורים) מסתרגים על עיצורי השורש (ניר, 1993, עמ' 45).

התופעה המרכזית שבה נבדלת העברית מרוב הלשונות היא הדרך שבה העברית יוצרת את רוב המלים שלה. רוב המלים בעברית נוצרות משילוב שורש, כגון: בחר, סיפר ו-דרש, יחידה מופשטת למדיי, שיש לה גרעין של משמעות עם משקל (רובינשטיין, 1980, עמ' 47).

1.5.1 מונחי יסוד (שורש, תבנית ומשקל) מה הם?

השורש בעברית הוא הרכיב העיצורי של המילה, ובהצטרפו אל תנועות מסוימות (ואפשר בשילוב של עיצורים ותנועות) ייתן מילה בת הגייה. בעוד, התבנית היא המבנה שבתוכו משתלב שורש נתון בעברית (נקראת לפעמים גם דגם). התבניות בעברית בנויות בדרכים קבועות של יילוב תנועות בין עיצורי השורש, לעתים בתוספת של תחיליות או סופיות. המונחים המקובלים לתבניות בדקדוק העברי מבדילים בין משקל לשם ובין בניין לפועל, אבל למעשה אין שום הבדל ביניהם (שורצולד, 2002, עמ' 88-93).

המשקלים הם התבניות, שאליהן נוצקו שורשיה של העברית כדי ליצור את מילותיה. ההגיים ההכרחיים בתבניות בנוסף על העיצורים הם התנועות, שהרי בלעדיהן לא ייתכן מבע שלם. התבנית המינימאלית מכילה תנועה אחת, ושם הנוצק לתוכה יכול הברה אחת (ירקוני, 2004, עמ' 61).

כל מהאלמנטים (שורש, משקל \ בניין) בלשון עברית מכונים צורן. להלן המונחים מסווגות על פי משמעויות המשקלים:

משמעות המשקל	המשקל	המונחים
פרטי לבוש	משקל קטל	אָדָּרַת
שם תואר	משקל קטל	חֲטָאֵת
	משקל קטל	דָּשָׁן - טָבַל - לָקַט
	משקל קטולה	בְּתוּלָה
	משקל קטל	גֶּלֶם
	משקל קטל	חֶלֶב
	משקל מקטל	מַעֲשֵׂר
	משקל קטל	קֶרֶבָּן
	משקל מקטל	מוֹסָף

שם הפעולה של בניין הפעיל	משקל אקטלה משקל הקטלה	אזכרה הגברה – הרשאה
שם הפעולה (בניין קל)	משקל קטילה משקל קטלה	טבילה – שחיטה גבלה
שם הפעולה (בניין פעל)	משקל קטול משקל קטלה	ודוי- חטוי- חלול- כפור- גיור- נקור צואה
שם עצם מופשט	משקל קטלה משקל קטל משקל קטולה משקל קטל משקל תקטלה	אחזה – חנכה אלה ירשה – גבואה עמר תחנה – תפלה
מצב	משקל קטל משקל קטל משקל קטלות משקל מקטל משקל נקטל משקל קטלון	חלל כרת גלות ממזר נדחה ראיון
בעל תכונה	משקל קטל משקל קטיל משקל קטלן	אשם קזיר - חסיד עברין
מקום	משקל מקטל משקל קטלה	משכן סכה
מקצוע	משקל קטולה משקל קטל משקל קטל	כהנה כמר חזן

להלן המונחים הדתיים שנבחרו מקורפוס המחקר, נגזרו ע"י הגזירה המסורגת:

1. משקל קטלת:

א. מציין פרטי לבוש למשל, אֶדְרָת: מעיל עליון רחב (אבן שושן, 1979).
(האדרת היה אחד מסמלי הנביאים בתקופת המקרא). אדרת מן א-ד-ר: שם עצם, נקבה.

ב. מציין שם תואר למשל, סָטָא: קרבן שהיה אדם מביא בימי קדם לכפר על חטא שחטא בשוגג (אבן שושן, 1979).
שם-עצם נקבה שורש ח-ט-א.

2. משקל אקטלה:

הוא המשקל שמהווה את שם הפעולה של בניין הפעיל, הבניין אֶפְעַל (צורה של הבניין פיעל). מציין שם פעולה למשל, אֶזְכְּרָה: חלק מקרבן המנחה (שמן, סלת ולבונה) שהקטיר הכוהן על המזבח להעלות ריח ניחות לזכרון לפני ה' (אבן שושן, 1979). שם עצם, נקבה שורש ז-כ-ר.

3. משקל קטלה:

א. מציין שם עצם מופשט למשל, אֶחָזָה: נחלה, חלקת-אדמה שאדם נאחז בה ומורשה לבניו (אבן שושן, 1979). שם עצם נקבה שורש: א - ח - ז.

ב. מציין שם עצם מופשט למשל, חֶגְגָה: שם החג לזכר נצחון החשמונאים על היונים וחנוכת בית המקדש (אבן שושן, 1979). שם-עצם זכר שורש ח-ג-ך.

4. משקל קטל:

א. מציין שם עצם מופשט למשל, אֶלָה: שבועה חמורה, שבועה בקללה נמרצת (אבן שושן, 1979). שם עצם נקבה שורש א-ל-י/ה.

ב. מציין מצב למשל, חָלַל: כוהן שנולד מאשה האסורה להנשא לכוהן (אבן שושן, 1979). שם-עצם זכר שורש ח-ל-ל.

5. משקל קטול:

א. מציין שם הפעולה (בניין פֻעַל) למשל, וְדוּי: כנוי לתפילה שאדם מתודה בה על חטאיו (אבן שושן, 1979). שם עצם זכר שורש: ו-ד-י, (שם הפעולה של מתנדב).

ב. מציין שם הפעולה (בניין פֻעַל) למשל, חָטוּי: זריקת דם קרבן על הטמא כדי לטהרו מטומאתו (אבן שושן, 1979). שם-עצם נקבה שורש ח-ט-א (שם הפעולה של מחטא).

ג. מציין שם הפעולה (בניין פֻעַל) למשל, חָלוּל: הפיכת דבר קדוש לחל (אבן שושן, 1979). שם-עצם זכר שורש ח-ל-ל (שם הפעולה של מחלל).

ד. מציין שם הפעולה (בניין פֻעַל) למשל, כִּפּוּר, כְּפּוּר: סליחה, מחילת חטא, תור על חטא (אבן שושן, 1979). שם-עצם זכר שורש כ-פ-ר (שם הפעולה של מכפר).

ה. מציין שם הפעולה (בניין פֻעַל) למשל, גִּיּוּר: המונח בעברית הוא ייחוד, והמונח המרה משמש במשמעות המרת היהדות בדת אחרת (الشامي, 2002, صفحة 180). שם עצם זכר שורש ג-י-ר (שם פעולה

של מגייר).

א. משקל קטילה:

א. מציין שם תואר למשל, בתולה:
עלמה, אשה שלא נבעלה (אבן שושן,
1979).

ב. מציין שם עצם מופשט למשל:
נָשָׁה: רכוש שאדם מקבל מהוריו או
מקרביו לאחר מותם (אבן שושן, 1979).
שם-עצם נקבה שורש יר-ש.

ג. מציין על מקצוע למשל: כְּהֵנָה:
משרתו של הכהן, עבודת הקודש בבית
אלוהים (אבן שושן, 1979). שם עצם נקבה
שורש כ-ה-ן.

ד. מציין שם עצם מופשט למשל,
נְבוּאָה: דברי הנביא, חזון, השמעת דברי
חזון לעתיד הקרוב או לאחרית הימים (אבן
שושן, 1979). שם-עצם נקבה שורש
נ-ב-א.

א. משקל קטיל:

א. מציין שם תואר למשל, גֶלֶם: גוף
מחוסר צורה, גוף שלא נשלמה תבניתו (אבן
שושן, 1979). שם עצם זכר שורש ג-ל-ם.

ב. מציין בעל מקצוע למשל, פֶּמֶר:
כהן לדת נכר [בימי קדם] כהן לאילילים
(אבן שושן, 1979). שם עצם זכר שורש
כ-מ-ר.

ג. מציין שם עצם מופשט למשל,
עֶמֶר: כריכה של שבילים שנקצרו, אלמה
קטנה: "כי תקצר קצירך בשדך ושכחת עמר
בשדה לא תשוב לקחתו" (דברים כד יט)
(אבן שושן, 1979). שם-עצם זכר שורש

ו. מציין שם הפעולה של מְנַקֵּר
למשל, נָקוּר: (בספרות הפוסקים) הכשרת
הבשר השחוט על ידי עקירת החלב והגידים
האסורים לאכילה לפי דיני ישראל (אבן
שושן, 1979). שם עצם זכר שורש נ-ק-ר.

ב. משקל קטיל:

א. מציין על בעל תכונה למשל, אָשֶׁם:
חיב, ראוי להענש על חטא שחטא (אבן
שושן, 1979). שם תואר זכר שורש א-
ש-ם.

ב. מציין מצב למשל, כָּרַת: מיתה
בידי שמים כעונש מאלהים, מות אדם קודם
זמנו (אבן שושן, 1979). שם-עצם זכר
שורש כ-ר-ת.

ב. משקל קטיל:

א. מציין שם תואר למשל, דָּשָׁן: אפר
שרפה: "והרים את הדשן אשר תואכל האש
את העולה על המזבח" (ויקרא ו ג) (אבן
שושן, 1979). שם עצם זכר שורש ד-ש-ן.

ב. מציין שם תואר למשל, טָבֵל: כנוי
לתבואה או לפרות שעדיין לא הפרישו מהם
תרומה ומעשר (אבן שושן, 1979). שם
עצם זכר שורש ט-ב-ל.

ג. מציין שם תואר למשל, לָקֵט:
שבילים שנשרו בשדה אחרי הקוצרים או
פרות שנשרו בשעת הקטיפה או הבציר
והעניים באים ומלקטים אותם (אבן שושן,
1979). שם עצם זכר שורש ל-ק-ט.

וברחמים (אבן שושן, 1979). שם תואר
זכר שורש ח-ס-ד.

10. משקל קטלות:

מציין מצב למשל, גלות: עקירה מאולצת
מארץ המולדת, יציאה מאונס לארץ זרה
(אבן שושן, 1979). שם עצם נקבה שורש
ג-ל-י/ה.

11. משקל קטל:

מציין שם תואר למשל, חלב: שמן
המצוי בגופם של בעלי החיים, ביחוד על
יד הקרבים... "כל חלב וכל דם לא תאכלו"
(ויקרא ג יז) (אבן שושן, 1979). שם עצם
זכר שורש ח-ל-ב.

12. משקל קטילה:

א. מציין שם הפעולה למשל, טבילה:
שקוע כל הגוף במים לשם רחיצה או טהרה
(אבן שושן, 1979). שם עצם נקבה ט-ב-ל,
שם הפעולה של טובל.

ב. מציין שם הפעולה למשל, נחיתה:
זביחה, המתת בעל חיים במכשיר חד.. "כל
טבח שאינו יודע הלכות שחיטה אסור לאכל
משחיטתו" (חולין ט.) (אבן שושן, 1979).
שם עצם נקבה שורש ש-ח-ט.

13. משקל קטיל:

א. מציין בעל תכונה למשל, נזיר: מי
שפרש מחיי החברה, אורחותיה ותענוגיה
והקדיש את עצמי לאלוהים (אבן שושן,
1979). שם-עצם זכר שורש נ-ז-ר.

ב. מציין בעל תכונה למשל, חסיד:
מתנהג בישר, עושה חסד, נוהג באהבה

14. משקל מקטיל:

א. מציין מצב למשל, מקטל: בן
מנשואים אסורים לפי הדת, מי שנולד
מבעילת נאוף (אבן שושן, 1979). שם-
עצם זכר שורש מ-ז-ר.

ב. מציין שם תואר למשל, מעשור:
[במקרא ובתלמוד] החלק העשירי מתבואת
האדמה ומן היין והשמן שכל עובד אדמה
בארץ ישראל היה חייב להפריש כמתנה לבני
שבט לוי (אבן שושן, 1979). שם-עצם זכר
שורש ע-ש-ר.

15. משקל קטלן:

מציין שם תואר למשל, קרן: מתנה
למקדש לאלהים – זבח של בהמה או עוף
מנחה של מאפה קמח וכיוצא בזה, המוגשים
לכבוד אלהים (אבן שושן, 1979). שם-
עצם זכר שורש ק-ר-ב.

16. משקל קטלן:

מציין תכונה למשל, עברן: בעל עברה,
עובר עברות, חוטא (אבן שושן, 1979).
שם עצם זכר שורש ע-ב-ר.

17. משקל הקטלה:

א. מציין שם הפעולה של מגביה
(בניין הפעיל) למשל, הגבהה: הרמת ספר
התורה בבית הכנסת אחרי הקריאה בו,
כדי להראותו דרך כבוד לקבל המתפללים
(אבן שושן, 1979). שם עצם נקבה שורש

מציין על מצב למשל, נְדָחָה: כנוי ליום זכרון או ליום צום שדחו והעתיקו אותו לתאריך מאחר יותר (אבן שושן, 1979). שם תואר שורש דחי/י, סביל של דוחה.

22. משקל קטלה:

מציין שם פעולה של בניין פֻעַל למשל, צִנָּאָה: הוראות שאדם נותן בעל פה או בכתב, שלפיהן ינהגו הירושים בו וברכושו לאחר מותו, כגון סדורי הליתות, חלוקת רכושו וכדומה (אבן שושן, 1979). שם-עצם נקבה שורש צ-ו-א.

23. משקל קטלון:

מציין מצב למשל, רָאִיוֹן: [בתלמוד] עליה לרגל למקדש להראות את פני ה' ולהקריב שם קרבן (אבן שושן, 1979). שם-עצם זכר שורש ר-א-י/ה.

24. משקל תקטלה:

א. מציין שם עצם מופשט למשל, תְּחִנָּה: תפלה, בקשה רחמים, דברי תחנונים (אבן שושן, 1979). שם-עצם נקבה שורש ח-נ-ן.

ב. מציין שם עצם מופשט למשל, תְּפִלָּה: בקשה מאלוהים, תחינה, דברי תחנונים (אבן שושן, 1979). שם-עצם נקבה שורש פ-ל-ל.

25. משקל קטלה:

מציין שם הפעולה (בניין קל) למשל, נְבָלָה: כנוי לבהמה שנשחטה שלא כדין והיא אסורה באכילה כנבלה (אבן שושן, 1979).

ב. מציין שם הפעולה של מרשה (בניין הפעיל) למשל, הִרְשָׁאָה: יפוי כוח לאדם להיות שלוחו במקומו לגבות חוב או פקדון. הנותן את ההרשאה, השולח, נקרא מרשה והשליח, מקבל ההרשאה בכדי לקיימה נקרא מורשה (אריאל, 1997). שם עצם זכר שורש ר-ש-י/ה.

18. משקל קטל:

מציין בעל מקצוע למשל, חֲזָן: שליח ציבור בבית הכנסת, מי שקורא את התפלות בקול או בנגון לפני קהל המתפללים (אבן שושן, 1979). שם-עצם זכר שורש ח-ז-ן.

19. משקל מקטל:

מציין מקום למשל, מִשְׁכָּן: הוא מרכז עבודת ה' מימי משה ועד בית המקדש שלמה. המשכן הוקם במדבר סיני מתרומות היהודים. הוא היה עשוי מעץ מכוסה פשתן ועור, והיה דומה לחצר שבאמצעיה אוהל הברית, והכיל את ארון הברית (الشامي, 2002, صفحة 199). שם-עצם זכר שורש ש-כ-ן.

20. משקל מקטל:

מציין שם תואר למשל, מוֹסֵף: כנוי לתפלה הבאה אחרי תפלת שחרית בשבת בראש חדש, ובמועדים (במקום הקרבן המוסף שהיו מקריבים בזמן שבית-המקדש היה קיים) (אבן שושן, 1979). שם-עצם זכר שורש י-ס-ף.

21. משקל נקטל:

שם-עצם נקבה שורש נ-ב-ל.

ז. ממשקל קְטֵלָה:

מציין מקום למשל, סָפָה: מְבִנָּה שִׁיְהוּדִי
בּוֹנָה בַּעֲרָב חָג הַסּוּפּוֹת לִיד בֵּיתוֹ אוֹ עַל גִּגּוֹ
וּמִכְסָּה אוֹתוֹ בְּסֶכֶךְ כְּדֵי לְשָׁבֵת בּוֹ שְׁבַעַה
יָמִים, כְּמִצּוֹנָה בַּתּוֹרָה (אֲבֵן שׁוֹשֶׁן, 1979).
שם-עצם נקבה שורש ס-כ-ך.

ז. הַגְזִירָה הַקּוּוִית:

הַגְזִירָה הַקּוּוִית הִיא תַּהֲלִיךְ הַרְכָּבָה שֶׁל
מורפמות רצופות בזו אחר זו. גזירה קווית
הייתה נדירה יותר בעברית הקלאסית, אם
כי ניתן למצוא בעברית מקראית יצירת
מילים באמצעות תחיליות וסופיות, ואף
הלחמים בשמות תיאופוריים כגון יהוידע,
יהונתן, ישמעאל, ובהרכבי שמות אחרים
כדוגמת אחימלך, אבינעם, רחבעם, אך
הגזירה הקווית נעשית רווחת יותר בעברית
בת ימינו, ייתכן בהשפעת דרכי גזירה של
שפות הודו-אירופאיות שאתן העברית באה
במגע (מאיר, 2008, עמ' 2-3).

יחידת המבנה הבסיסית של הגזירה
המסורגת היא השורש, הרי בגזירה הקווית
יחידת המבנה היא הבסיס. סימן ההיכר של
הגזירה הקווית הוא, שאפשר "לפרק" את
הבסיס החדש לרכיבים, כשלפחות אחד
מהם הוא בגדר בסיס מילוני עצמאי (ניר,
1993, עמ' 67).

הבסיס – מלה לקסמה ללא תוספת של
צורני דקדוק חבורים. בעברית נוצר בסיס
על פי רוב ממיזוג של צורן השורש וצורן
הבניין (בפועל) או ממיזוג של צורן השורש

וצורן המשקל (בשם). קיימים בסיסים
שאינם ניתנים לפירוק. מבסיס נתון אפשר
ליצור לפעמים בסיס חדש באמצעות צירוף
של צורני גזירה (ניר, 1989, עמ' 37). גם
המונח "נטע" הוא אותו רכיב המשמש בסיס
ליצירת צירוף מורפמות מורכב אחר בלשון
(שורצולד, 2002, עמ' 89). סימן היכר
של המונח נטע הוא תוצאה מן תהליך גזירה
קווית ולא הגזירה המסורגת.

לפי הקריטריונים המורפולוגיים של
השפה העברית, יש שני סוגים מן הצורנים
שמצטרפים לבסיס בדרך קווי: צורן הגזירה
שיוצר מילה חדשה, וצורן הנטייה שלא
יוצר מילה חדשה, למרות שצורן הנטייה
אינו יוצר מילה חדשה, אך בטרמינולוגיה
הדתית הוא גורם לעתים לגזירת מונח חדש.
דרך אגב, בעת השמטת צורן הריבוי "ים"
מן המונח הדתי "בכורים" נשאר לנו מונח
"בכור" שאינו מורה על אותו מושג של
המונח הראשון "בכורים", בלשון אחר,
מונח "בכורים" הוא מונח מוסכם בצורתו
הראשונה, אינו מקבל תוספה ואינו מקבל
השמטה:

בְּפוֹרִים: (בסיס בכור + הצורן הסופי
המשמש לרבים "ים"), המיון הראשון של
היבול שניתן לכוהנים (שְׁטִינְזֶלְטְס, 2006,
صفحة 35).

1,6,1 סוגי הגזירה הקווית:

1,6,1,1 האפיקסאציה

האפיקסאציה מתבטאת בהצמדה של
מוספית, שהיא צורן גזירה לבסיס (ניר,

שחרית: (בסיס שחר + ית), תפילת הבוקר (אבן שושן, 1979).

2,1,1,6 הרכבת בסיסים

השפעת הלועזית על התצורה בעברית בת זמננו בולטת ביותר בתחום ההרכבים. להרכב יש יתרון מבני על הצרף, בכך שהוא מתפקד במערכת הדקדוקית כיחידה אחת; נוח יותר ליצור ממנו צורות של ריבוי ושל סמיכות, ובדרך כלל הוא קצר יותר. מספר ההברות של ההרכב אינו עולה על ארבע, ובמרבית המקרים – אך לא על שלוש. תופעה נוספת המאפיינת את ההרכבים רובם ככולם היא מינם הדקדוקי: זכר. כדי שההרכב לא יהיה ארוך מדי, נשמטים לפעמים חלקי בסיסים בתהליך "ההלחם" (ניר, 1989, עמ' 24).

1,2,1,6,1 הרכב, compounding

הרכב (compounding) הוא חיבור של שתי מילים כדי ליצור מילה מורכבת. לכאורה, אלו הן שתי מילים המופיעות בסמיכות, ואולם, המשמעות של החיבור ביניהן היא לא קומפוזיציונאלית, כלומר היא לא מתקבלת מסך המשמעויות של שתי המילים בנפרד. אנו מבחינים בין סמיכות לקסיקלית לבין סמיכות תחבירית, רק הסמיכות הלקסיקלית מכונה הרכב, ואילו הסמיכות התחבירית היא צירוף מילים, שמשמעותו מתקבלת מסך המשמעויות של מרכיבי הצירוף, והתנהגותו התחבירית שונה מזו של ההרכב (בוטוויניק & אדם, 2012, עמ' 44-43).

1,1,2,1,6 הציירוף הכבול

הצירוף הכבול הוא צירוף של שתי מילים או יותר המקיימות את תכונת ההדיקות והשומרות על סדר מרכיבים קבוע (שר, עמ' 101).

הצירוף, הבנוי מיותר ממילה אחת, נחשב, כידוע, לערך לקסיקלי, אולי מורכב יותר, אם הוא ממוקן (מצוי במילון הדיבור שלנו, נרשם יחד כערך מילוני), ומקבילה לו מילה אחת. זה העיקרון המקובל. הרעיון של צירוף כבול שאין לו קבוצת המרה ואין לפגוע במרכיביו ולשנותם, הוא חשוב ביותר להקניית מושג הניב. קניית הידע וההבחנה שהצירוף הכבול "נתן עיניו (או עינו) בכוס" הוא ממוקן ברמה כה גבוהה, עד שאפשר להמירו בפועל מקביל בן מילה אחת: השתכר או היה שיכור, מאפשרת במיוחד להבין את מושג הכבילות (פרוכטמן, 2014, עמ' 161-160).

1,1,2,1,6,1 סוגי הציירופים הכבולים העקריים של המונחים הדתיים (حمد, 2018, עמ' 414-413).

צָרַף: הוא שתי מילים או יותר הבאות יחד בקביעות ומהוות יחידה סמנטית ולקסיקלית, המביעה מושג אחד. משמעותו של הצָרַף שווה לסכום משמעויות המילים המרכיבות אותו. הצרף נבדל מהניב בעובדה, שאינו מסומן מבחינת המשלב או הקונוטציה, לדוגמה: גַּר צָדָק: (גר = שם עצם + צדק = שם-עצם מופשט),

כנוי לאדם שקיבל את דת יהודית ומאמין במצוותיה באמצעות שכנוע פנימי (الشامي, 2002, صفحة 91).

ניב: ביטוי קבוע שמשמעותו אינה ניתנת לניבוי ממשמעות היחידות המרכיבות אותו, המופיע כערך במילון. חלק נכבד מהניבים הם ציוריים, כלומר, רכיב אחד של הניב או כל הרכיבים עברו מעתק סמנטי כלשהו, מטפורי או מטונימי. שתי תכונות בולטות לניב כצירוף כבול; אידיומטיות והדיקות. הניב משקף את אורחות החיים של יוצריו ואת התחום הקונקרטי שממנו צמח; חקלאות, בעלי חיים, בישול, בנייה, מידות ומשקלות, דת, איתני הטבע וכו', לדוגמה: אין איסור חל על איסור: (יבמות יג), [כלל הלכך] אם נאמר אסור בדבר מסוים, אין להטיל על אסור זה אסור שני (אבן שושן, 1979).

הסמיכות 1, 2, 1, 6, 1

הסמיכות היא ביסודה תופעה תחבירית. היא מתבטאת בהצטרפות של שתי לקסמות לשם יצירת צירוף שמני. בדרך כלל שתי הלקסמות הן שמות עצם, אולם יש מקרים שבהם נוצר צירוף סמיכות באמצעות הסמכת שם תואר לשם עצם, או באמצעות הסמכת שם מספר לשם עצם. הנסמך הוא גרעין הצירוף, ואילו הסומך, כלומר שם העצם הבא אחרי הנסמך, הוא המגדיר (ניר, 1989, עמ' 116). לדוגמה: יום כפור: (יום = שם עצם + כפור = שם-עצם), יום כפור, יום הכפורים, יום עשרה בתשרי, יום צום ותפלה לישראל לבקשת מחילה וכפור

העוונות (אבן שושן, 1979).

1, 2, 1, 6, 1 ראשי תיבות ונוטריקונים

הנוטריקון (acronym) הוא מילה הנוצרת מראשי תיבות, כלומר, מקורה בכתוב, לרוב הנוטריקון כולל צליל של אות אחת או יותר מכל מילה ברצף מילים מסוים, ומחיקת כל היתר (בוטוויניק & אדם, 2012, עמ' 45).

אפשר למיין את ראשי התיבות על פי שלושה סוגים (ניר, 1993, עמ' 90-89):

א. עם הסוג הראשון נמנים ההלחמים, כאשר מתמזגים ראשי התיבות של המרכיבים כדי ליצור לקסמה חדשה, לדוגמה:

(שו"ב) שוחט ובודק: מסמך לבדק את הבהמה אחרי השחיטה אם אינה טרפה, אם אין נקב בראה וכדומה (אבן שושן, 1979).

ב. עם הסוג השני של ראשי תיבות נמנים מקרים, שבהם נהגים שמות האותיות של המרכיבים, לדוגמה:

(ע"ס) עֶשֶׂר הספירות: כינוי בתורת הקבלה לעֶשֶׂר נְרָגוֹת האצילות האלוהית שהעולם נברא בהן, והן: כתר, חכמה, בינה, חסד, גבורה, תפארת, נצח, הוד, יסוד ומלכות (אבן שושן, 1979).

ג. הסוג השלישי של ראשי התיבות שייך, למשעה, לקבוצת הצירופים הכבולים, שבהם הוגים את המרכיבים במילואם, לדוגמה:

(א"כ) אָרְבַּע פִּנְפּוֹת: כינוי לטלית קטנה מצויצת בארבע פִּנְפּוֹתִיה שיהודי אדוק לובשה מתחת לבגדיו, לקיים מצוות ציצית (אבן שושן, 1979).

1,7 מילים לועזיות שחדרו לעברית

שאלת מילים שייכת דווקא לדרכי התצורה המסורתיות של הלשון. מילה שאולה בעברית היא מילה שמקורה מחוץ לעברית שחדרה אליה, מבנה המילה ודרך ההצטרפות של הגאיה אינם על פי הקריטריון המורפו- פונמי של העברית, והמילה מורגשת כזרה על ידי מרבית הדוברים [רחל רוזנר: 2003: 316], לדוגמה:

אֶפִּיקוֹרוֹס: [תמ] (יוונית- Epíkurpos).

נֶדְבָה: [תנ] (בסיס נדב האוגריתית והסיומת (ה) העברית).

קִיטֵל: [עח] (יידיש מגרמנית: Kittel = מעיל).

גִּטּוּ: [תמ] (אכדית: gittu).

סְגָלָה: [תנ] (אכדית).

דְּבִיר: [תנ] (ארמית).

מסקנות:

המחקר הזה הביא אותנו למספר מסקנות:

1. שיטת הגזירה של המונח הדתי היהודי שומרת על אופיה השמי הקדום.

2. על רוב, המונחים הדתיים בנויים

על ידי הגזירה המסורגת (שורש ומשקל).

3. רוב המונחים הדתיים הם שמות עצם.

4. צורן הנטייה גורם לגזירת מונח חדש בטרמינולוגיה הדתית.

5. הצורן (ה יידוע) התחילי תרם בתהליך הגזירה של המונח הדתי.

6. החיסכון בשפה, הוא אחד המאפיינים של המונח הדתי, וזה בולט על ידי המונחים הנגזרות מראשי תיבות.

7. כמה מהמונחים הדתיים מקורם מחוץ לעברית "לועזיות" (מונחים משפות ארמית ואוגריתית וכו...).

ביבליוגרפיה

המקורות העבריים

1. אבן שושן, א'. (1979). המילון החדש (בשבעה כרכים). ירושלים: הוצאת קרית-ספר בע"מ.

2. אורנן, ע'. (2003). המילה האחרונה. ירושלים: אוניברסיטת חיפה.

3. אל-ורדי, ז' א'. (2010). המבנה המורפולוגי והסמנטי למונח הצבאי הישראלי (עיון לקסיקאלי). בגדאד: אוניברסיטת בגדאד.

4. אריאל, ש' ז'. (1997). מאיר נתיב. ישראל: מודן הוצאה לאור בע"מ.

5. בוטוויניק, א', & אדם, ג'. (2012). מבוא לבלשנות תאורטית (כרך חלק ב). (ד' ז' ורודי, עורך) ישראל: האוניברסיטה הפתוחה.

המקורות הערביים

1. الحاخام عادين شتينزلتس. (2006). معجم المصطلحات التلمودية. (د. مصطفى عبد المعبود سيد، المترجمون) القاهرة: جامعة القاهرة.
2. حمد، ح' م'. (سبتمبر 2018). وظيفة العبارة الاصطلاحية في المقال السياسي مقالات بن درور يميني نموذجاً دراسة تحليلية-تداولية. حوليات اداب عين الشمس.
3. رشاد الشامي. (2002). موسوعة المصطلحات الدينية اليهودية. القاهرة: المكتب المصري لتوزيع المطبوعات.
4. عبد الحميد بوفاس. (2020). في مفهوم المصطلح وعلاقته بعلم المصطلح (المصطلحية). الجزائر: مجلة القارئ للدراسات الادبية والنقدية واللغوية.
5. علي القاسمي. (2019). علم المصطلح: اسسه النظرية وتطبيقاته العملية (المجلد الطبعة الثانية). لبنان: مكتبة لبنان.
6. محمود فهمي حجازي. (1993). الأسس اللغوية لعلم المصطلح. القاهرة: دار غريب.

המקורות הלועזיים

1. Booij, G. (2007). The Grammar of Words (Vol. Second edition). New York: Library of Congress Cataloging in Publication Data.
2. Watson, J. C. (2002). The Phonology and Morphology of Arabic. New York: Oxford University Press.

6. ירקוני, ר'. (2004). פרקים בתולדות הלשון העברית (כרך יחידה: 1). (א' זילצר, עורך) ישראל: האוניברסיטה הפתוחה.
7. מאיר, ע'. (2008). תפיסת צורת הרבים של מילים דו-בסיסיות בעברית. חיפה: אוניברסיטת חיפה.
8. ניר, ר'. (1989). מבוא לבלשנות (כרכים יחידה 6-7). (י' הנגאל, עורך) תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
9. ניר, ר'. (1989). סמאנטיקה עברית (כרכים יחידות 10-7). (ל' הספל ז"ל, עורך) ישראל: האוניברסיטה הפתוחה.
10. ניר, ר'. (1993). דרכי היצירה המילונית בעברית בת-זמננו. תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
11. פרוכטמן, מ'. (2014). המילה, הצירוף, הניב והמילון בעיון ובהוראה: הרהורים בעקבות מילונים והצעות לשינויים. (ד' ענבר, עורך) דפים 57.
12. צרפתי, ג' ב'-ע'. (2004). פרקים בתולדות הלשון העברית (כרך יחידה 5). תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה.
13. רובינשטיין, א'. (1980). העברית שלנו והעברית הקדומה. (י' רפל, עורך) תל אביב: האוניברסיטה המשודרת.
14. שורצולד, א'. (2002). פרקים במורפולוגיה עברית (כרכים כרך א. יחידות: 1-3). ישראל: האוניברסיטה הפתוחה.
15. שר, ד'. (אין תאריך). "איד שצירוף כבול מתגלגל לו": עיון בלשני-סגנוני בחידושי לשון ביצירות מחורזות לילידים שמקורם בצירוף כבול.